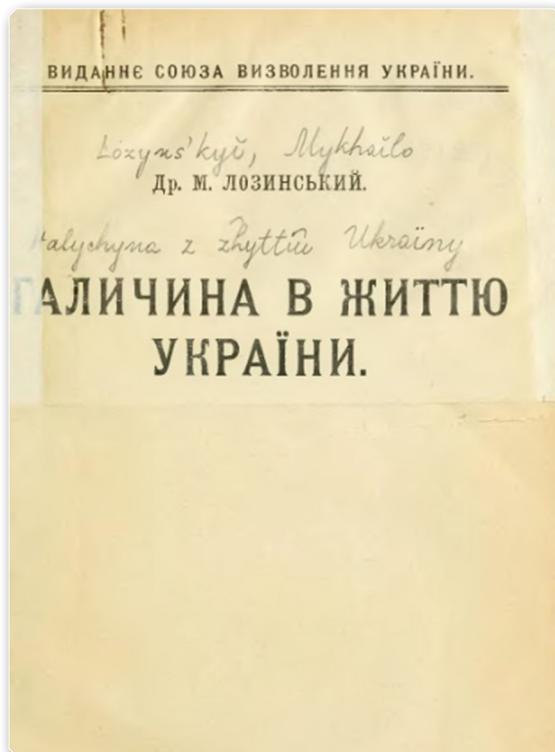

ГАЛИЧИНА В ЖИТТІ УКРАЇНИ

I. Вступ

Історичні обставини спричинили, що український нарід з періоду зав'язків своєї державности в окремих князівствах не перейшов до вищої загальнонаціональної форми державного життя, тільки попав під панування сусідніх держав, під яким, перейшовши ряд змін державної приналежности, знаходиться й досі.

Не витворивши власної державної організації, ані не ввійшовши в цілости в якусь одну чужу державну організацію, не жив він у тих самих умовах, однаковим, одноцільним життям, тільки залежав у своїм розвитку в окремих своїх частях від різних державних умов, зоставався під різними культурними впливами. Се спричинило, що окремі часті української землі займають окреме міс-

це в історії розвитку українського народу як цілості.

Українське національне відродження застає український нарід у двох державних формаціях: в величезній більшості в російській державі та меншості в Габсбурзькій монархії, що творить від 1867 р. союз двох держав, Австро-Угорщину. Крім сього головного поділу між дві державні формації зазначилися в життю українського народу також поділи в межах тих державних формацій. Так, у Росії маємо поділ на Правобічну й Лівобічну Україну: коли на Лівобічній сильніший вплив російської культури, то Правобічна, яка залишилася під Польщею аж до упадку сеї держави, зазнала на собі більше впливу польської культури, чим наближається до сусідньої Галичини. В Габсбурзькій монархії маємо знов найперше поділ на Україну австрійську й угорську: коли остання й досі усихає, неначе галузка відрубана від пня, без свідомости своєї національної єдності з цілою Україною, то австрійська Україна стала до деякої міри центром усього українського життя. Вкінці й австрійська Україна поділена – завдяки правно-державному поділові Австрії на так звані «історичні краї» (в дійсности сей поділ переважно та зокрема щодо української території є протівісторичний) – на галицьку й буковинську, які, творячи кожда часть окремої правно-державної цілості (Галичини й Буковини), живуть до деякої міри окремим життєм.

Всі ці поділи – що инше, ніж поділ національної території, яка творить самостійну державу, на окремі провінції. Там поділ не роз'єднює окремих частей тої самої національно-державної цілості. Натомісць вище представлений поділ української землі, зв'язуючи окремі її части з національно чужими землями й народами в одну державну чи краєву (Галичина й Буковина) цілість, піддаючи їх при тім чужим інтересам, впливає на їх розвиток роз'єднуючим способом, перешкоджає творенню одноцільного національного життя.

З сього погляду найважніший поділ між дві державні формації, поділ на Україну російську й австрійську¹, при чім, говорячи про австрійську Україну, треба мати на увазі передовсім Галичину, де український нарід витворив центр свого національного життя не тільки в Австрії, але й до деякої міри на всю Україну.

Се значінне Галичини в українським національним життю на протязі століття українського національного відродження хочемо саме прослідити. Приводом до сього – побіч загального інтересу такого розсліду – являється та роля, яку відграє Галичина в теперішній війні, роля предмету спору між Австро-Угорщиною й Росією, при чім

¹ З огляду на те, що українська земля в угорській державі творить тільки незначну часть України та при тім не бере участи в українським національним життю, можна брати під увагу в Австро-Угорщині, говорячи про українське національне життє, тільки австрійську Україну.

се одначе не виключно спір за пограничну територію, але також, і то передовсім, спір за країну, яка з огляду на свій національний характер і тенденції національного розвитку з одного боку та на характер внутрішньої та зовнішньої політики обох держав з другого має для них особливе значінне. Найбільше ж у тім спорі заінтересований український нарід, – і се причина, чому ми беремося говорити про національне значінне Галичини для України.

II. Політичне положенне українського народу в Росії й Австрії

По втраті державної самостійности в формі окремих князівств, під чужим панованнем, доля окремих частей української землі була ріжна, але ті державні границі, які їх ділили, ніколи не творили між ними неперехідного муру. Причина того лежала по части в слабости тогочасної державної організації, по части в характері пановання чужих державних організацій над українським народом: те панованне було таке свіже й незміцнене, що ніяк не могло придавити звольних змагань українського народу та зробити його органічною складовою частю даної державности. Сі державні відносини спричинили, що між окремими частями української землі не було, властиво, національно-культурних кордонів, які спинювали б національно-культурні взаємини, обмі-

ну національно-культурними вартостями.

Таким національно-культурним кордоном стала аж державна границя між Австрією й Росією, які поділили між себе українську землю тоді, коли український нарід був віковим поневоленнем і постійною боротьбою, як проти Польщі, так і проти Росії до краю знесилений.

Відтоді обі часті України живуть у великій мірі відмінним життєм, залежним від політичних і культурних умов їх державної приналежности. Їх національно-культурний звязок спершу неначе зовсім переривається, а опісля, хоч нав'язується знов зі зростом національного відродження, доводячи не тільки до щораз ближших національно-культурних взаємин, але також до вироблення одного національно-політичного ідеалу, одначе державна приналежність являється в сім процесі чинником спинювання.

Та з другого боку приналежність часті України до Австрії, держави з західноєвропейським, в порівнянню з Росією вищим укладом життя, спричиняє, що українське національне життє розвивається кориснійше, ніж коли б ціла Україна входила в склад російської держави.

Загальні умови державного життя, серед яких жила російська часть України, представляються в головних основах так:

Від 1781 р., коли останки політичної автономії України скасо-

вано, край поділено на губернії й заведено кріпацтво, – Україна під правно-державним оглядом стала органічною частию Російської імперії, переходячи однакові для цілої імперії стадії політичного розвитку, – отже, скасування кріпацтва в 1861 р., надії на Олександра II й розчарування, яке принесли роки реакції за його панування. революційне ферментування, яке довело до революції 1905-1907 рр., вкінці – як наслідок сеї революції – перехід до формально-конституційного монархізму, який одначе в своїй суті нічим не різниться від попереднього періоду абсолютистичного монархізму.

На ґрунті сих загальних умов державного життя ярко зарисовується політика російської держави щодо України. Абсолютистична держава, коли вона зложена з більше народів, являється вже по своїй природі державою національного гнету, в якій немає місця для національних прав в області правно-публічного життя. Але щодо України Росія вела особливу політику з метою знищити українську національну окремішність як таку, не допустити до розвитку української національної культури навіть у тих скромних межах можливостей, які дає абсолютистичний державний лад, перетворити український етнографічний матеріал в органічну частину російської національності. Як усяка політика старається знайти для себе усправедливлення в деякій ідеології, так і ся російська полі-

тика щодо України знайшла собі ідеологію “*національної єдності руських племен*”. Насаджуючи сю “єдність” на Україні, російська політика дійшла до того, що указами 1863 й особливо 1876 р. забороняє вживати в літературі української мови, кладучи тим способом законну таму українському національно-культурному розвитку. В сім стані, з плямою державного злочину, зоставалася українська мова в Росії аж до революції 1905–1907 рр. У революційнім вирі указ 1876 р. потонував сам собою й українська мова відзискала ті права, які мала перед тим, а саме: право бути органом культурного розвитку в літературній області. Нових прав в області правно-публічного життя російська революція українській мові не принесла. Натомість у періоді реакції, який наступив від розв’язання другої Державної Думи, уряд старався й ті права обмежити, аж укінці, покориштувавши вибухом війни, закрити усі українські періодичні видавництва.²

Габсбурзька монархія, від часу приналежності до неї української території, переходила значно більше й основніших перемін державного життя. Революція й конституція 1848 р., яка була наслідком не стільки революційного натиску в

² Докладніший огляд політики Росії щодо України див. в праці: Росія й Україна. З приводу теперішньої світової війни. Написав М. Михайленко, 1915.

самій державі, скільки революційних рухів у цілій Європі, щоправда, не зміцнила нових державних основ і цісарський патент з 31 грудня 1851 р. привернув наново абсолютистичний лад. Одначе в 1860 р. починається наново конституційна перебудова монархії, яка знаходить завершення в 1867 р.: поділ монархії на дві держави, Австрію й Угорщину, та конституційний лад в обох.

На сім політичний розвиток не спинився. Поминувши менші зміни парламентарної системи, як заведення безпосереднього вибору послів Державної Ради населенням у 1873 р. (до того часу палата послів складалася з делегацій краєвих соймів) і заведення загальности виборчого права через розширення його на тих, що досі його не мали (т. зв. п'ята курія, в якій голосували всі горожане) в 1896 р., – закон з 1907 р. заводить загальне, безпосереднє, рівне й тайне виборче право до Державної Ради, ставлячи Австрію в ряд демократичних держав Європи.

Австрійська політика в українській справі ніколи не була ясна й певна, вона все була обтяжена спадщиною польсько-українських відносин у польській державі.

Після прилучення Галичини до Австрії, в абсолютистичнім періоді, австрійський уряд, рахуючися з тим, що польська шляхта не мириться з новими обставинами та мріє про відбудовання польської держави, старався ослабити її, опікуючися українським селянством.

Але ся опіка не виходила поза скромні межі тих передовсім правно-економічних реформ, на які міг здобутися абсолютизм.

Думка протиставити польським змаганням до відбудовання польської держави український нарід зродила в австрійських міродатних кругах план поділу набутої з приводу упадку Польщі території на дві національні провінції: польську й українську. Виринавши в 1846 р., ся думка підперта в 1848 р. політичною акцією Українців, стала дуже актуальною, одначе в відповідній хвилі в правительств не стало рішучости, щоб її перевести в діло. Замість того надана правительством краєна конституція для Галичини з 20 вересня 1850 р., зберігаючи обстоювану поляками єдність краю, ділить його на три округи: краківський, львівський і станіславівський, творячи таким чином з історичної української території два округи.

Зі скасованням усіх конституційних здобутків 1848-их років, які, зрештою, були тільки здобутками на папері й ніколи не ввійшли в життя, та приверненням абсолютизму австрійська політика в українській справі починає повертати на лінію польських інтересів. При конституційній перебудові держави справа поділу Галичини вже зовсім не виринає на арену політичної актуальности. Рівночасно з конституційною перебудовою держави довершується примирення австрійського правительства з поляками – ціною признання поль-

ського політичного панування в Галичині.

Так австрійське правительство відсунуло від себе рішення польсько-українського спору на набутій при поділі Польщі території, а властиво, віддаючи політичне панування на тій території в польські руки, рішило його в користь поляків.³ Аж зріст української національної свідомости й сили, що довершувався в безнастанній боротьбі з поляками, з одного боку й демократизація політичного ладу Австрії з другого – поставили українське питання в Австрії знов у ряд державних питань і заставили австрійське правительство зайнятися ним.

Рівночасно століття відродженого українського національного життя, різниця між політичним положенням українського народу в Австрії й Росії та щораз яснійша неминучість воєнного конфлікту між Габсбурзькою монархією й Росією висувують українське питання на арену міждержавних питань.

Та хоч перехід з-під Польщі під Австрію не усунув, як можна б було сподіватися, польського панування з австрійської України, одначе приналежність до Австрії поставила сю часть української землі в такі політичні умови, що вона могла

³ Докладіший погляд австрійської політики в українській справі знайде читач в моїй праці «Утворене українського коронного краю в Австрії» 1915, — також по німецьки: Die Schaffung einer ukrainischen Provinz in Österreich. Von Dr. jur. Michael Lozynskyj. Herausgegeben vom Allgemeinen Ukrainischen Nationalrat. Berlin — Juni 1915.

розвивати своє національне життя й обороняти його перед польськими змаганнями.

Стаючи конституційною державою, Австрія стала рівночасно державою національної рівноправности, заporученої артикулом 19-им осповного державного закона з 21 грудня 1867 р. про загальні права горожан держави.⁴ Правда, австрійське державне право не знає нації як підмету права та признає національні права не націям, тільки горожанам і мовам, а при тім міра національної рівноправности в практиці державного життя не для всіх народів держави однакова, але все-таки австрійська конституція дала кождому народови основу будувати власне національне життя та здобувати потрібний для сього правний простір.

Сеї принцип національної рівноправности, признаний австрійською конституцією, був тою основою, на якій розвивалося національне життя австрійської України. Сеї основи не могло відібрати українському народови польське політичне панування в Галичині. Опираючися на сій основі, український нарід у міру зросту своєї свідомости й сили здобував собі також щораз більшу міру національної рівноправности в державі.

⁴ Перші два загальні уступи сього артикулу звучать: «Всі народи держави є рівноправні й кождий нарід має право, котрого не можна нарушувати, зберігати й розвивати свою національність і мову.» Держава признає рівноправність усіх краєвих мов у школі, уряді й публичнім житті».

Таким чином конституційний лад австрійської держави загалом і принцип національної рівноправності в австрійській конституції, зокрема дав українському народови в Австрії змогу розвивати своє національне життя. В Австрії український національний розвиток не мав проти себе держави як такої, – як у Росії, – навпаки, державний лад признавав йому законні основи. Коли ж український нарід і мав проти себе польські змагання, які знаходили признанне австрійського правительства, то австрійський державний лад з одного боку клав деякі межі тим польським змаганням, з другого давав українському народови законну змогу боротьби проти них.

III. Національний розвиток російської й австрійської України

Ще до початків українського національного відродження в Росії все українське, як у правно-публічному житті на українській землі (адміністрація, суд, школа, церква), так і в культурному житті громадянства усунено й заступлено російським.

Українське національне відродження почало поволі витискати російщину з культурного життя громадянства. Появилася українська книжка, розширюючися на всі області письменства, далі повстав український театр, зложено початки української школи (в формі недільних шкіл у Києві) з вигляда-

ми українізувати згодом усе шкільництво, почало виростати свідоме українське громадянство.

Як віднеслося до сього процесу українського національного відродження російське правительство?

Знищивши політичну автономію України, здавивши її національно-культурне життя, російське правительство, здається, думало, що осягнуло свою ціль щодо України, й тому на перші прояви українського національного відродження, коли воно мало виключно літературний характер, аж до 1840-их років, не звертало сливе ніякої уваги.

Аж Кирило-Методіївське Братство (1846–1847) своєю політичною тенденцією звертає на себе увагу правительства та стягає важкі кари на своїх членів, до яких належать тодішні найвизначніші діячі українського національного відродження – Шевченко, Костомарів, Куліш й ин. Але й долю Кирило-Методіївського Братства треба пояснити не стільки його українським характером, скільки його політичними тенденціями; на подібні політичні тенденції цар Микола I не милував нікого.

Аж у 1860-их роках, коли український національний рух з області літератури почав переходити в область суспільного життя, маючи за основу визволення з кріпацтва селянства, починають падати на нього особливі репресії, з яких; найважнійший: указ міністра внутрішніх справ Валуєва з 1863 р. з заборону видавати популяр-

но-наукові й педагогічні видавництва українською мовою та царський указ з 1876 р. з забороною української літератури загалом.

Так вийнято українську національність у Росії згід права й то тоді, коли після політичного погрому на руїнах Гетьманської України тільки почало народжуватися нове українське життя, яке ще замало було зміцнилося, щоб виступити як слід у своїй обороні.

Се мало важкі наслідки для дальшого розвитку українського життя в Росії. Поза дуже обмеженою літературною областю всяка суспільна праця в українській національній формі була виключена. Хто виходив поза ту область, працював у російській національній формі – чи як учений, чи письменник, чи громадський діяч. Не зоставалося нічого іншого, тільки ждати, доки не зміняться політичні відносини в державі, та прикладати свою руку до спричинення тих змін. Одначе, як сказано, український національний рух був замолодий і ослабий, щоб видати з себе поважнішу активну силу для боротьби за політичні зміни в державі. Се мало той наслідок, що живіші елементи на Україні захоплювалися російським політичним рухом, відчужувалися від українства та пропадали для української справи.

А хто не пропадав, той роздвоювався: чи він був ученим, чи письменником, чи громадським діячем, чи нелегальним революціонером, усе були в нім дві душі: одна російська, яка відповідала

цілості його духових інтересів, і друга українська, яка вміщувалася десь у куточку першої та пригадувала йому іноді, що він – українець, відповідаючи тим його духовим потребам, які стояли в зв'язку з його українським походженням, сентиментальною любов'ю до простого народу, його побуту, його пісень і т. д.

В такому стані знаходилася українська національно-свідома й півсвідома інтелігенція; решта інтелігенції українського походження була зросійщена й дуже часто видавала з себе найзавзятіших ворогів українства; широкі маси населення: міщанство, селянство, робітництво – представляли сирий етнографічний матеріал, який не міг у таких відносинах перетворити свого елементарного почуття національної окремішності в національну свідомість і, корячи ся силі, підпадав зверхнім впливам російськості.

Словом, український національний рух не переходив з гуртів у масу, не творив у національній формі вартостей, які виповняють суспільне життя, не витворював українського національного типу громадянина, який у всіх сферах свого життя міг би бути українцем і тільки українцем, не перетворював української народної маси в українську націю, – бо стояли сьому на перешкоді політичні відносини в російській державі.

Одначе ці відносини все-таки не могли вбити української національної думки ані спинити її роз-

виту. Вона жила й розпиналася, тільки учасниками її був не весь український нарід і не могла вона рівночасно з своїм розвитком реалізуватися в його життю. Був се ідейний капітал, який творила національно-свідома часть народу для цілого народу, капітал, який мав стати добром цілого народу тоді, коли впадуть перешкоди, що унеможливляли вільне національне життя.

Драгоманів, означуючи як ціль українського національного руху – вернути український нарід у сім'ю культурних народів Європи⁵, тим самим схарактеризував зміст української національної думки: вона жила тими вартостями, які витворювали культурні народи Європи, й розвивала їх відповідно потребам України.

Перші основи відродження української політичної думки в Росії зустрічаємо в Кирило-Методіївським Братстві. Як слав'янофільські романтики члени Брацтва бачили свій політичний ідеал у всеслав'янській федерації, розуміючи її як союз політично самостійних слов'янських народів, щось у роді «Злучених Слав'янських Держав». У сій всеслов'янській федерації мала б на думку членів Брацтва здійснитися також політична самостійність України.

Висловом тої самої думки політичної самотійности України тре-

ба вважати далі український голос у «Колоколі» Герцена з приводу дискусії про польсько-російські відносини. В ч. 61 “Колокола” з 1860 р. поміщена стаття «Україна», автором якої мав бути Костома-рив. Давши історичний огляд польсько-українських і російсько-українських відносин, автор застерігає для України право на незалежність у будучій слав'янській федерації та кличе: «Хайже ні росіяне, ні поляки не називають своїми земель, заселених нашим народом».

Як Кирило-Методіївське Брацтво зв'язувало політичну самостійність України зі своїм всеслав'янським ідеалом, так Драгоманів зв'язував її зі своїм вселюдським ідеалом анархії-безначальства. У програмі “Громади” – “української часописи” з 1880 р. домагання самостійности України висловлене в формі “повної самостійности для вільної спілки громад по всій Україні”.

Та рівночасно як реальний політик домагається Драгоманів для сучасної хвилі перебудови Росії на федерацію автономних країв, утворених “відповідно цілості географічних, економічних й етнографічних умов”, заступаючи думку, що в автономії так утворених країв “найкраще може виявитися й національна автономія”.

Побіч думки перебудови Росії відповідно українським інтересам родиться також думка відірвання російської України від Росії сусідніми державами (Австро-Угорщиною й Німеччиною) при нагоді

⁵ Тут і далі щодо Драгоманова див. мою працю: «Українське національне питання в творах Михайла Драгоманова. З нарисом про життя діяльність Михайла Драгоманова». 1915.

інтернаціонального воєнного конфлікту. Ся сепаратистична думка виринає з природи річи тоді, коли на інтернаціональнім горизонті хмари віщують воєнну бурю: отже на переломі 1880-их і 1890-их років і наново під кінець 1900-их років, щоби з вибухом теперішньої світової війни прибрати зовсім конкретні форми.

Під кінець 1890-их років, коли в Росії щораз більше зростала віра в близьку революцію, не тільки політичну, але й соціяльну, українська політична думка тих кругів, які вірили в прихід і побіду революції, зв'язує з нею також ідею національної революції: відділенне України від Росії в самостійну українську республіку. З таким кличем виступає на переломі XIX й XX століття Революційна Українська Партія, перша українська соціялістична організація з масовим до деякої міри характером, з якої опісля вийшли інші українські соціялістичні організації.

Напередодні російської революції організуються також українські демократичні групи, які, признаючи ідеал Самостійної України, одначе числячися з реальними можливостями конституційної передбудови російської держави, домагаються автономії України в межах російської держави.

Автономію України приймають до своїх програм як домаганне близше здійснення, ніж відділенне України від Росії також українські соціялістичні групи так, що

се домаганне стає в рр. 1905–1907 (себто до здавлення російської революції) національно-політичною програмою всього українства в Росії.

Так розвивала ся українська національна думка в політичній області.

Одначе за розвитком думки не йшла її реалізація. Правно-політичне положенне українського народу як окремої нації в порівнанню з станом перед противукраїнськими указами 1863 р. й 1876 р. з переменою абсолютистичної форми правління в Росії на формально-конституційну не змінилося. А всемогучість адміністрації унеможливає йому для боротьби за здобутте національних прав використовувати навіть ті обмежені загально-горожанські права, які є плодом російської революції; напр., вибір українських послів до Думи неможливий не стільки через виборчу систему, скільки через неможливість свобідної виборчої агітації.

Такий був стан російської України безпосередньо перед вибухом війни. Український нарід не тільки не осягнув ніяких національних прав в області правно-публічного життя, але й те, що принесла йому російська революція, право української мови бути органом літературного розвитку, було на стільки незабезпечене, що з вибухом війни могло правительство зробити те право в дійсности неіснуючим.

В австрійській Україні ідея самостійності України появляється майже рівночасно з Кирило-Методіївським Братством. Свідчить про це брошура о. Василя Подолинського п. з. "Słowo przestrogi", яка появилася в 1848 р. Автор ділить тодішнє українське громадянство в Австрії на 4 партії: чисто українську⁶, польсько-українську, австрійсько-українську й російсько-українську. Переходячи до характеристики тих партій, автор ставить на першій місці партію чисто-українську, до якої очевидно сам належить, і пише:

"Партія чисто-українська хоче України вільної й незалежної та змагає до неї просто, безоглядно, або через Слав'янщину...

"Так, ми є Українці й віримо міцно в воскресеннє України вільної й незалежної; скорше чи пізнійше, на тім нам нічого не залежить, ані не стрівожимося віддаленнєм часу, коли воно має наступити; бо чим є століттє в життю народу? Не є воно навіть тим, чим рибі знесеннє одного яєчка! Минув той час, коли ми вагалися в куті виявити своє ім'я: сьогодні українець виявляє його світови; ніщо не зможе здержати нас від загального змагання в Європі: не замовкнемо, хиба Європа замовкне; всі хочемо бути вільні та рівні з іншими народами...

"Хочемо бути народом і будемо ним неминуче, бо голос народу –

то Божий голос, а терпеливості в потомківнам не недостане; адже тої чесноти нас учили".

Як бачимо, о. Подолинський зв'язує ідею самостійності України з демократичними рухами в тодішній Європі, сим стоїть він вище від Кирило-Методіївського Братства, яке зв'язувало її тільки зі слав'янством.

Очевидно, чисто українська партія, від якої говорить о. Подолинський, певне була тільки гуртком людей, а не політичною партією в докладнім розумінню слова. Але важне те, що вона була та що в брошурі о. Подолинського зоставила по собі слід. Додамо ще, що о. Подолинський уродився в 1813 р., був висвячений на священника в 1843 р.⁷, отже писав свою політичну брошуру вже в дозрілім віці.

Щодо інших партій, то під "польсько-українською" партією розуміє актор тодішній польонофільський напрям, який швидко заманіфестувався політичною організацією "Руський собор"; під "австрійсько-українською" – політичний напрям, який представляла "Головна руська рада"; під "російсько-українською" московфільський напрям.

На ґрунті тогочасних реальних відносин ідеал самостійності України в розумінню Кирило-Методіївського Братства та в розумінню "чисто-української партії" був тільки дуже далеким ідеалом, швидче

⁶ На означеннє понять: України, Українець, український-автор уживає слів: Rus, Rusin, ruski.

⁷ „Діло, ч. 64. з 23 марта 1914. Серія статей д-ра В. Щурата п. н „Бендаскові виклади»: 24. Початок українства в Галичині.

політичною мрією, ніж політичною програмою.

Та політичне життя австрійської держави поставило українську справу також як справу реальної політики.

Австрія складалася з окремих територіальних набутоків, які під різними низвами (королівств, князівств, графств і т. п.) зберегли до певної міри політичну окремішність. При конституційній перебудові держави в 1848 р. виринуло питання, як означити границі тих окремих країв, а також, які конституційні форми надати їх окремішності.

Австрійська Україна не творила окремого краю, тільки входила в склад краю, утвореного з цілого набутку Австрії при поділах польської держави та з набутку від Туреччини в 1775 р.⁸ Утворення з цієї цілої території одного краю було, що правда, тимчасове й австрійське правительство весь час носилося з думкою поділити Галичину відповідно її історично-національному складови на два краї, польський й український.

Коли ж у 1848 р. разом з конституційною перебудовою держави й політичною автономією країн виринуло питання конституційного означення поділу на краї, австрійські українці під проводом "Головної Руської Ради" виступають із домаганням утворення з української території Австрії окремого краю

з політичною антиномією та загалом усіми правно-державними управліннями, які державна конституція признає краям.

Так родиться ідея автономії австрійської України, родиться не як далека мрія, тільки як конкретне домагання з усіма виглядами на здійснення, родиться з конкретних відносин в австрійській державі як приложення тих відносин до українських потреб. Таке значіння для розвитку політичної думки австрійської України мала її приналежність до австрійської держави.

Ідея політичної автономії австрійської України, хоч мала в 1848-их роках усі вигляди на здійснення, не здійснилася. Але вона зосталася політичним капіталом українського народу в Австрії, яким він жив від того часу в усіх своїх національних змаганнях; вона була для нього мірою того, що йому в Австрії належить й що він повинен досягнути, щоб мати справді повну національну рівноправність у державі.

Автономія австрійської України була би принесла українському народови ту міру національної рівноправності зразу; була б се – так сказати – "своя хата", в якій він міг би жити по своїй волі.

Коли ж замість того прийшлося жити в «спільній хаті» (в Галичині з поляками, в Буковині з румунами), прийшлося також здобувати національну рівноправність з низу в гору, ступінь за ступнем, в безнастанній боротьбі з сусідами.

⁸ Буковина, набута від Туреччини в 1775 р., творила до 1850 р. разом з Галичиною одну адміністраційну одиницю.

Політична автономія, яку з поверненням конституції в Австрії дістали краї, стала в Галичині знярядом політичного панування поляків. Але се панування не могло йти так далеко, щоб зовсім позбавити український нарід національних прав; на перешкодї сьому стояла державна конституція, яка признавала всім народам держави національну рівноправність. Польське політичне панування в Галичині могло тільки впливати на те, в яких розмірах може український нарід користуватися національною рівноправністю.. З історії польсько-українських відносин розуміється само собою, що поляки старалися знести ті розміри до найменшої міри; за розширення тих розмірів йшла боротьба, яка до нинішнього дня творить зміст польсько-українських відносин у Галичині.

Конституційний лад австрійської держави спричинив, що ся боротьба не була безуспішна. Признаючи кождому народови *"право, якого не можна нарушувати, зберігати й розвивати свою народність і мову"*, австрійська конституція дала українському народови в Австрії законні основи національного розвитку; признана державою *"рівноправність усіх краєвих мов у школі, урядї й публичнім життю"* дала йому законну змогу здобути цілий ряд національних прав в області правно-публичного життя, без яких правильний національний розвиток не можливий.

Таким чином українська мова стала в Австрії не тільки органом

літературного та загалом культурного розвитку українського народу в сфері громадянської самодіяльності, але також органом правно-публичного життя: українською мовою можна промовляти в австрійськїм парламенті та в галицькїм і буковинськїм краєвїм соїмі, українською мовою оголошуються державні та краєві закони й розпорядки властей, українською новою послугуються в зносинах з горожанами української народности державні й автономічні органи властей (адміністрація, суд, і т.д.), українська мова є викладовою мовою школи, не тільки народньої, але й середньої, а також й університетських катедр.

Очевидно, се далеко не все, що треба для вільного національного розвитку й що можна досягнути на основі австрійської конституції. Не все й щодо скількості й щодо якості. Щодо скількості – за кожду національну потребу треба було вести важку політичну боротьбу проти поляків так, що не йшло заспокоювання національних потреб українського народу рівномірно з їх наростанням, що становило нормальний розвиток українського національного життя. Щодо якості – недостає австрійській Україні саме того, що одно може бути запорукою правильного національного розвитку: політичної автономії, яка робила б український нарід господарем свого життя на своїй землі.

Так домаганне утворення окремого українського краю в Австрії

зостає досі не здійснене. Не бачучи в австрійській дійсності виглядів на швидке його здійсненнє, політичні провідники виставили поки що програму національної автономії на екстериторіальній основі, яка мала більші вигляди на здійсненнє з огляду на те, що її почато заводити і в інших національно-мішаних краях держави. Та й у сім напрямі осягнуто тільки початки: забезпеченнє числа української репрезентації в австрійському парляменті та в краєвих соймах Галичини й Буковини: в австрійському парляменті через відповідне територіяльне означеннє виборчих округів, у краєвих соймах Галичини й Буковини системою національних курій, – при чім одначе, зокрема в Галичині, де новий закон про соймову репрезентацію ще не мав часу ввійти в життє, чисельна сила української репрезентації далеко не відповідає демократичному принципіві рівности виборчого права.

Та все-таки австрійський державний лад, роблячи український нарід активним учасником політичного життя конституційної держави на основі національної рівноправности, дав йому змогу розвитку, який перетворив етнографічну масу в націю. Тут український нарід від простого селянина до найвищих верхів інтелігенції живе своїм національним життєм: учиться в своїй школі, звертається своєю мовою до всіх державних урядів, заспокоює свої культурні потреби своєю газетою та книжкою, проявляє свою громадянську

самодіяльність у своїх організаціях, а наскільки недостача політичної автономії стоїть сьому на перешкоді, він, свідомий сього, бореться за її здобуттє. Словом, в австрійській Україні український нарід бере участь у державнім життю як окрема нація, яка витворює всі вартости суспільного життя в українській національній формі та – наскільки державний лад ставить їй у сім перешкоди – бореться за повну свободу жити вільним національним життєм. Тут українець не роздвоюється, тільки в усіх сферах свого життя є українцем; тут витворився український національний тип громадянина, аналогічний до національного типу інших європейських націй.

Коли порівняємо український національний розвиток в Австрії й Росії, побачимо велику різницю в користь австрійської України. Коли ідеал Кирило-Методіївського Брацтва був радше політичною мрією, ніж реальною політичною програмою, – в австрійській Україні в той самий час побіч такого самого ідеалу самостійности України зродилася також ідея політичної автономії як реальна програма з усіми виглядами на здійсненнє. Коли російську Україну як окрему національну одиницю вийнято з-під права (1863–1905), –австрійська Україна в той самий час мала змогу будувати своє національне життє в конституційній державі, творити всі вартости новочасного суспільного життя в українській національній формі. Коли росій-

ська Україна наслідком революції 1905 р. ледви одержала змогу про-являти національне життя в сфері громадянської самодіяльності, – австрійська Україна здобула в той самий час перші основи національної автономії.

На сю висшість національного розвитку австрійської України клав велику вагу найбільший політичний розум України, Драгоманів, який уважав австрійську Україну саме тим корисною для російської України, що вона живе вищим, західно-європейським політичним життям, а при тім завдяки деякій національній свободі може служити пристановищем національної праці для цілої України, доки зміна політичного ладу в Росії не принесе національної свободи російській Україні.

В дискусіях про українські справи, зв'язані з поділом України на австрійську й російську, часто зверталосся увагу на невисокий рівень української культури галицького типу. Безперечно, що рівень української культури в Галичині низший від культури інших народів, не тільки західно європейських, але й найблизших сусідів, росіян і поляків. Одначе коли порівняємо Україну австрійську з російською, то порівнянне вийде в користь австрійської України. Річ у тім, що тут український нарід живе своїм життям, витворює свою культуру, коли в російській Україні політичний лад не дає жити своїм життям, витворювати своєї культури. В російській Україні окремі одиниці й на-

віть цілі круги можуть мати вищу культуру від аналогічних кругів в австрійській Україні; одначе та їх вища культура – російська, набу-та участю в російським культурнім життю; як українці вони стоять культурно низше від аналогічних кругів в австрійській Україні, бо коли сі живуть культурними вартостями в українській національній формі, в тих культурні вартости в українській національній формі творять тільки якусь часть цілої суми їх культури.

Назначуючи се, ми не хочемо нікого ані вивисшувати ані понижувати, тільки ствердити об'єктивний стан річей, на який склався цілий ряд причин, зв'язаних з поділом України на австрійську й російську.

IV. Участь російської й австрійської України й їх обопільні відносини в українським національнім відродженню

Як ми вже зазначили, поділ України між Росію й Австрію, який наступив тоді, коли український нарід був віковим поневоленнем і постійною боротьбою й проти Польщі й проти Росії до краю знесилений, мав той безпосередній наслідок, що національно-культурні зв'язки між обома частями України спершу неначе зовсім перериваються. Одначе, не вважаючи на вікове поневоленне та знесиленне боротьбою проти нього, обі части України мали ще в собі стільки життєвої сили, що обі вони кожда

своїми силами – будяться до нового життя, вступають в еру національного відродження.

В російській Україні, де нитка українського життя, властиво, ніколи зовсім не вривалася, національне відродження починається швидше, «Енеїдою» Котляревського (1798), яка наказує безпосередньо до української літературної традиції.

Значно трудніший був перехід від тодішньої книжної до народної мови в Галичині. Сей перехід, якого доконала «Руська Трійця» (Шашкевич, Головацький, Вагилевич) «Русалкою Дністровою» 1837, відбувся не без впливу з російської України, однак значнішу роль відіграли тут впливи національного відродження слав'янських народів Австрії.

В 1848 р. українські діячі в Австрії мали повну свідомість національної єдності з російською Україною. Свідчать про се їх політичні заяви, в яких вони називають себе частию українського народу, поділеного між Австрію й Росію, їх публіцистика, їх література; характеристична подробиця – свідоцтво сеї свідомости: Лев Трещаківський пропонує прикрасити будову «Народного Дому» погрудями Хмельницького й Котляревського.

Ближші та тривкіші зв'язки між російською й австрійською Україною нав'язуються аж у 1860-их роках. Тодішнє молоде покоління галицько-української інтелігенції, яке виступає під назвою народоців, живе не тільки в літературній,

але по часті також у суспільно-політичній сфері ідеями Шевченкового «Кобзаря», який стає для нього національним евангелієм: сей ідейний вплив російської України на австрійську зміцнюється особистими зв'язками.

Укази 1868 й 1876 р. збільшують заінтересованне російських Українців австрійською Україною та надають їй окремого значіння для українського національного розвитку: значіння духового центра для всієї України. На вартости, які творяться в процесі національного розвитку в австрійській Україні, складаються з того часу не тільки праця місцевих елементів; у творенню їх беруть участь духові, а також матеріальні сили російської України. В Галичині друкують свої твори українські письменники з Росії; в Галичині появляються політичні заяви політичних груп російської України; російські Українці причиняються матеріальними фондами до творення українських національних інституцій у Галичині, в тій думці, що ті інституції служитимуть національним потребам цілої України.

Так австрійська Україна стає місцем, де спільними силами цілої України розвивається українське національне життя, де творяться українські національні вартости на потребу цілої України.

Від того часу духові зв'язки між обома частими української землі щораз більшо зміцнюються, витворюючи одну національну культу-

ру, одну політичну думку, один національний ідеал.

З найвизначніших діячів російської України, які мали живі зв'язки – не тільки літературні, а й особисті – з австрійською Україною, треба хронологічно поставити на першій місці Куліша, який, почавши 1860-их роках, правда, з перервами, аж до смерті вдержував зносини з галицькими українцями, а з початком 1880-их років пробував навіть вплинути на українську політику в Галичині, стараючися довести до трітнього польсько-українського порозуміння, – очевидно без успіху.

Діячем, значінне якого треба назвати найбільше всеукраїнським, був Драгоманів, загалом найвизначніша політична індивідуальність новочасного українства. Почавши від половини 1870-их років, він своєю особою й діяльністю, веденою з еміграції, неначе зв'язував обидві частини України в одну цілість. Для австрійських українців був він не тільки представником передових кругів українського громадянства в Росії, але загалом речником європейської поступової думки; російським Українцям він ціле життя вкачував на незвичайну вагу факту, що частина української землі знаходиться поза границями Росії, в конституційній державі, через яку входить у круг європейських політичних інтересів.

Ми не будемо вчислити імен усіх тих українських письменників і діячів, які так чи інакше брали участь у розвитку українського

життя в Галичині, бо пришлось б нам вчислити всіх, що своєю працею залишили якийсь слід в українському житті. Особливо письменники, не маючи змоги друкувати своїх творів у Росії, видавали їх у Галичині, в тій свідомості, що творять тут українські культурні варіанти для цілої України.

Згадаємо тільки з найстарших, покійних уже, Антоновича й особливо Кониського, які мали вплив на той напрям української політики в Галичині, що старався з початком 1890-их років поставити українську справу на певний ґрунт через польсько-українське порозуміння, що в даних відносинах показалося неможливим і тільки спричинило непопулярність українських діячів польсько-української угоди: далі згадаємо пок. Миколу Ковалевського, який був живим зв'язком між прихильниками Драгоманівського напрямку в Росії й Австрії.

З галицьких Українців у тих часах на російській Україні були найбільше відомі імена – з табору польсько-української угоди Олександра Барвінського, а радикального, Драгоманівського табору, Франка й Павлика.

Від половини 1890-их років й аж до останніх часів живим зв'язком між російською й австрійською Україною була в першій мірі особа Михайла Грушевського, російського українця, який, скінчивши університет у Києві, був представлений Антоновичем і загалом киянами як кандидат на катедру укра-

їнської історії в львівському університеті й, обнявши її, визначився не тільки як учений, але також як незвичайно діяльний організатор наукової, публіцистичної та загальногромадянської праці у Львові й Києві.

Під кінець 1890-их років й аж до російської революції Львів (по часті також Чернівці) став центром української політичної еміграції з Росії, яка тут розвивала свою діяльність, передовсім видавничу, для російської України. Всі тодішні українські соціалістичні групи (українська революційна партія, укр. соціалістична партія, укр. робітнича соціально-демократична партія, укр. соціально-демократична спілка, укр. народня партія) мали тут свої заграничні організаційні центри, всі видавали тут свої періодичні й неперіодичні видання, призначені для ширення нелегальними шляхами на російській Україні.

Діячі сих груп походили переважно з кругів молодіжи й, нав'язавши швидко зв'язки з тутешньою українською молодіжю, витворили спільне духове життя української молодіжи цілої України.

Безпосередньо перед російською революцією Галичина служила центром для діяльності (головно видавничої) також політичних груп старших кругів українського громадянства в Росії (група радикальна, демократична й т. д.).

По російській революції, коли українське слово здобуло – хоч обмежені – права в Росії, часть діяль-

ности, яка досі спільними силами обох частей України, велася в Галичині, перенеслася до Києва. Туди перенеслося видавництво «Літературно-наукового Вістника»; там повстало «Українське Наукове Товариство», яке стало центром для тамошніх українських учених, котрі до того часу могли працювати тільки в «Науковім Товаристві ім. Шевченка» у Львові.

Словом, обопільні відносини ставали щораз живіші, обопільний вплив щораз більший. Український нарід, хоч розділений державними границями, ставав свідомою своєї єдності нацією й переводив сю єдність у діло, витворюючи спільні вартости єдиної національної культури, єдиної політичної думки.

В сім процесі роля обох частей України була така: Пробудившись кожда самостійно до нового національного життя після розгрому, який принесла українському народови боротьба за волю проти Польщі й Росії, вони швидко почали шукати шляхів до себе та знайшовши їх, кожда відповідно до своїх обставин давала свою часть для творення національного життя. Російська Україна, не могучи в себе творити національного життя, давала передовсім думку; австрійська Україна переводила думку в діло, творячи новочасне українське національне життя. Австрійським Українцям російська Україна давала почутте сили, яку можуть мати тільки сини великого народу; в цілій своїй діяльності

вони почували, що їх не тільки 3-4 мільйони в австрійській державі, що вони – частина великого народу, який числить від 30 мільйонів, важив колись в історії Східної Європи та знову заважить. Для російських українців австрійська Україна була живим свідомством, що український нарід іде на зустріч кращій долі. В Росії історичний ворог України здавив усе українське життя, але зараз за границею, де тільки кінчилася його влада, український нарід жив і розвивався, здобуваючи собі місце серед культурних народів Європи.

V. Розвиток думки про самостійність України

Найвищим висловом українського національного відродження, висловом протесту проти національного поневолення й висловом свідомої волі зберігати й розвивати свою індивідуальність аж до здобуття рівного місця між вільними народами культурного світа, є ідея української національної самостійності, ідеал самостійної України.

Ми бачили, як українська думка вже в першім п'ятидесятиліттю національного відродження доходить до свідомости цього ідеалу. Сливе рівночасно, при тим незалежно від себе, проголошують його: Кирило-Методіївське Братство в Росії й "чисто українська партія" в Австрії.

Ідеї Кирило-Методіївського Братства розвиває Драгоманів,

даючи їм замість всеслав'янських вселюдські основи. Пропаганда Драгоманова впливає на українську думку в Галичині, запліднену передтим творами членів Кирило-Методіївського Брацтва: Шевченка, Костомарова, Куліша.

Очевидно, про здійснення ідеалу самостійности України в даних реальних відносинах годі було думати. Й ми бачимо, як ті, що його голосять, сподіються його здійснення в тій близьке неозначеній будучности, в котрій сподіваються здійснення тих політичних ідеалів, з якими зв'язують свій національний ідеал.

Що представники Драгоманівського напрямку мали ясний ідеал самостійности України, характеристичним свідомством сього є вірш Франка "Розвивайся, ти високий дубе", означений датою 17 марта 1883 р.⁹ Ось його перші строфи:

Розвивайся, ти високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люде.

Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.
Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна.

Дальший розвиток української політичної думки старається надати ідеалови самостійности України щораз конкретніші форми.

⁹ З вершин і низин. Збірник поезій Івана Франка. Львів 1893. Стор. 74.

Так зараз по заложенню української радикальної партії (1890 р.) представниками Драгоманівського напрямку в Галичині зазначається в ній фракція т. зв. *"національних радикалів"*, яких найвиднішим представником виступає В'ячеслав Будзиновський й які аналогічно до чеського державного права підносять українське державне право в Австрії. В результаті українська радикальна партія приймає в свою програму в 1896 р. домагання самостійності України.

В 1895 р. з'являється "суспільно-політичний шкід" *"Україна Irredenta"* Юліана Бачинського, котрий зі становища марксизму старається вказати шляхи, якими розвиток продукційних сил мусить довести до утворення капіталістичної української держави¹⁰.

Коли в 1899 р. заложилося українська соціально-демократична партія, домагання самостійності України знайшлося в її програмі.

¹⁰ У своїх споминах про Драгоманова („Вістник Союзу визволення України», ч. 23-24 з 15 серпня 1915) автор жалується на негативне відношення до його праці зі сторони Драгоманова та Франка. Та те негативне відношення дотикало не ідеалу самостійності України, тільки самої праці автора, який з самопевністю молодого адепта марксизму з легковаженням говорив про цілий дотеперішній розвиток українського народу та з такою самопевністю пророкував, якими шляхами піде здійснення ідеалу самостійності України. Сьогодні, по 20 лігах, на ті пророкування, представлявані як неминуха конечність історичного розвитку, й сам автор певно дивиться більше критично. Здається, що автор також сильно прибільшує вплив своєї праці на дальший розвиток української політичної думки, приписуючи (в тих же споминах) усі дальші енуціяції в справі самостійності України саме впливові своєї праці.

Те саме домагання знайшлося в програмі національно-демократичної партії, що повстала при кінці 1899 р. як результат реформи партії народівців через приступлення до неї деяких радикалів, які в радикальній партії репрезентували передусім національний радикалізм.

В тім самім часі виступила з домаганням самостійності України «Революційна Українська Партія» на російській Україні, зв'язуючи його здійснення з революцією в російській державі, яка для поневолених народів повинна бути революцією не тільки політичною й соціальною, але й національною. Свій перший політичний виступ заманіфестувала згадана партія брошурою *"Самостійна Україна"* (1900).

Передовсім національну самостійність виставляла як ціль українського народу в зв'язку з російською революцією «Українська Народня Партія» (1903).

Також українська молодіж на своїм вічу в липні 1900 р. у Львові заманіфестувала, що її політичним ідеалом є самостійність України.

Так спільним змаганням обох частей України творився та ширився ідеал самостійності України, охоплюючи щораз ширші маси українського народу, викликаючи дискусію про шляхи й форми здійснення.

Від 1908 р., коли щораз більше ставала ясна неминучість загально-європейського конфлікту, українська політична думка звернула

увагу на можливість осягнення самостійности України через відірванне російської України центральними державами від Росії. Ся справа була між ин. темою реферату, п. Д.Донцова (*"Сучасне політичне положення нації і наші завдання"*) та резолюцій на з'їзді української академічної молодіжи у Львові 1913 р.

Так представляється в найзагальніших рисах історія розвитку думки про самостійність України. Як бачимо, ся думка має за собою історію не багато коротшу, ніж новочасне українське національне відродженне загалом. І хто один з проявів тої думки представляв би як народженне самої думки, той не тільки робив би історичну помилку, але також обезцінював би саму думку самостійности України, представляючи її всупереч історичній правді як щось нове, недавно народжене, що через те саме не може ще бути глибоко вкорінене в свідомости народу.

Вище ми подали нарис розвитку самої думки самостійної України, поминаючи, як вона зазначувалася в практичній політиці домаганнями національних прав, які мали в даних обставинах вигляд на здійсненне.

Що найважніше з сеї області, було зазначене в інших місцях; тут пригадаємо тільки, що найповнішим висловом думки самостійности України в приложенню до практичної політики являється домагання автономії України. В Австрії зустрічаємося з ним уже в

1848 р. В Росії перейшло воно довшу еволюцію від програми Драгоманова до програми автономії України в часі російської революції.

VI. Австрійська Україна й Росія

Росія, вважаючи себе наслідницею київської держави Володимира Великого та стоячи на становищі, що всі три руські племена повинні творити один національний і державний організм – *"єдину, неподільну Росію"*, ще при першій поділі Польщі мала намір забрати також Галичину. Користаючи з безладдя в польській державі, вислала вона ще в 1767 р. відділ війська під проводом ген. Кречетнікова до Львова буцім-то берегти порядку, а в дійсности приготувляти ґрунт під російську окупацію Галичини. Колиж у 1772 р. Австрія зажадала Галичини з Львовом рішуче для себе, мало не прийшло з сього приводу до оружного конфлікту між Росією й Австрією. Одначе конфлікт удалося полагодити дипломатичним шляхом так, що Росія уступила.

Одначе своїх намірів не зреклася.

Вже в часі третього поділу Польщі в 1795 р. російський генерал Тутольмін заявив у своїй проклямації з 18 липня 1795 р., що землі: Холмська, Белзька й Луцька, які зайняла була Австрія, були давнійше складовими частями російської держави.

Потім, у часі Наполеонських воєн, коли цар Олександр I у вересні 1805 р. укладав плян злуки всіх земель польської держави під своїм скиптром, російська дипломатія звернулася до Австрії з пропозицією відступити Росії Галичину за шлезько-баварське відшкодування. Та ці пляни розвіяв погром під Австерлієм.

Але швидко опісля Росія свій плян щодо Галичини бодай у частині таки здійснила. Беручи в австрійсько-французькій війні в 1809 р. участь по стороні Наполеона, віднесла вона з перемоги над Австрією ту користь, що дістала т. зв. тернопільський округ.

Кн. Голіцин, головний вождь російського корпусу, призначеного до зайняття Галичини, дістав від царя Олександра I отсю тайну інструкцію:

“1. Приєднати для Росії населення Галичини, переконуючи його, що Росія, виступаючи проти Австрії, вважає добро Галичини своїм власним. Викликаючи між галичанами такий прихильний настрій, уладити акцію армії таким способом, аби загальне ополчення, зібране в Галичині, творило наче авангарду наших військ, які знову повинні творити для нього безпечну опору. – 2. Зайняти сильне становище на правім березі Висли, а коли на лівім березі не буде значніших ворожих корпусів, перейти Вислу, маючи головню увагу, що інтерес Росії вимагає можливо найбільшого розширення свого володіння в Галичині”.

Тернопільський край зовсім не наситив Росії. Що не вдалося їй досягнути в союзі з Наполеоном, те готовився цар Олександр I дістати в політичній комбінації проти Наполеона. Готуючися до рішучої розправи з ним, висловив царь у власноручних тайних інструкціях для свого посла в Відні з лютого 1811 р. *“абсолютну конечність здобути цілу Польщу”*, отже також Галичину, за яку Австрія мала дістати молдавсько-волоцьке відшкодування.

Однак погром Наполеона й віденський конгрес 1815 р. мали для Росії той наслідок, що вона не тільки не розширила свого володіння в Галичині, але ще мусіла віддати Австрії Тернопільський край.

Пригадала собі Росія знову справу Галичини за Миколи I, в часі непорозуміння з Австрією з приводу турецької війни. Російський посол у Відні, гр. Татіщев, дістав припорушення прослідити настрої галицького населення супроти Росії. Виконавши те припорушення, він у червні 1828 р. доносив до Петербурга: *“Населення тернопільської й заліщицької землі благословляє літа, пережиті під російським скиптром, і оплакує сю добу свого щастя”*.

На весну найближчого року в російським генеральнім штабі обмірковували плян воєнного походу на Галичину.

Пляни Росії щодо Галичини в тих часах дуже ясно розкриває записка гр. М.Муравйова *“Взглядь*

на Австрію"¹¹, написана коло 1840 р.; її автор виказує, що зайняти Галичину се для Росії конечність і обов'язок.

В 1846 р. виявив апетит Росії на Галичину сам Микола I, плянуючи "замінятися з австрійцями Галичиною за Польщу до Бури й Висли». Тоді він висловився: «Взяв би я зараз Галичину, бо се наш старий край».

Намісник Паскевич назвав сей царський проєкт "правдивим ділом великого російського монарха", мотивуючи се не тільки тим, що Галичиною, заселеною двома народами, які борються з собою, легше управляти, ніж національно одноцільною Польщею, але також тим, що "Галичина була в давніх часах російським краєм, а й тепер живуть там православні уніяти".

В сій справі цікаві також "Записки о Галициі 1846 года" Д. Сонцова, адъютанта ген. І. Паскевича. Він звертає увагу на "прихильність до Росії в цілій Галичині". А саме: Краків бажав прилучення до російської Польщі: польська шляхта після різни в 1846 р. пізнала різницю між порядком у Росії й безладдєм в Австрії; нарід слав'янського племені, колись сильного галицького князівства, власність старої Руси, переважно грецької віри, уніяти, все бажає бути прилученим до Росії: австрійське військо не хоробре та здеморалізоване: словом, "до-

сить одного слова й декілька батальонів і Галичина наша"¹².

Наведені факти свідчать, як Росія ані на хвилю не спускала ока з Галичини, ждучи "слушного часу", коли її можна буде забрати.

Та вона не тільки ждала, – вона також підготовляла той "слушний час", стараючися насадити серед українського народу Австро-Угорщини думку, що він – часть російського народу та що його змаганнем повинно бути з'єдиненне з Росією.

Ся російська агітація серед українського народу Австро-Угорщини не була відірваним явищем: Росія агітувала так само серед усіх слав'янських народів Австро-Угорщини й Туреччини, виступаючи як освободителька слав'ян від німецького, мадярського й турецького ярма й обіцяючи їм "золотий вік" під своєю опікою, – "слав'янський вік", коли "всі слав'янські ріки зіллються в російським морі". Між сею панславістичною – в дійсности панросійською – агітацією між іншими слав'янськими народами й між російською агітацією серед українського народу Австро-Угорщини була тільки та різниця, що коли супротив інших слав'янських народів Росія виступала як оборонниця й покровителька свобідного розвитку їх національності, то серед українського народу ширила вона думку, що його національністю, його мовою, його літерату-

¹¹ Ся записка надрукована в публікації „Матеріали по історії возрожде нія Карпатской Руси» І. Свенціцкого, ч. П., стор. 6-20.

¹² Матеріяли для сеї части сього розділу взяті з публікації: Іван Кревецький. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок. Львів 1914.

рою, його культурою є національність, мова, література, культура російська.

Вже в 1840-их роках бачимо у Львові т. зв. *"Погодінську колонію"*, провідник якої Денис Зубрицький зостає в близьких зносинах з московським істориком Погодіним і яка ширить між галицько-українською інтелігенцією думки про російську національність українського народу. Згодом з невеликого гуртка виросла ціла партія, яка ширила ту саму думку серед українського народу Австро-Угорщини й підготовляла ґрунт для прилучення австрійської України до Росії, – москвофільська партія, як її називала українська сторона, або російсько-національна (*"русско-народная партія"*), як вона сама себе називала.

Вся історія москвофільської партії в австрійській Україні свідчила про те, що народина й розвиток її були ділом російської політики; тепер, у світлі тих фактів, які принесла війна, не може бути про се ніякого сумніву.

Москвофільські діячі звичайно зазначували, що вони признають національну єдність українського народу з російським, але не думають про відірванне *"російської території"* Австро-Угорщини та прилучення її до Росії, тільки хочуть у межах австрійсько-угорської держави здобути для «російської національності» змогу вільного розвитку. Одначе вже перед війною був відомий цілий ряд фактів, з яких ясно виходило, що москво-

фільська партія зостає в близьких звязках з російськими урядовими кругами та жде прилучення австрійської України до Росії.

Що правда, сі факти вмiли й галицькі москвофіли й їх російські опікуни так зручно закривати, що австрійським властям ніяк не вдавалося доказати москвофільським діячам їх змаганне до відірвання австрійської України та прилучення її до Росії в карно-судових процесах.

Один з таких процесів, процес против Ольги Грабар і тов. за державну зраду в 1882 р., скінчився тільки засудом обвинувачених за дрібні політичні провини. Та наскільки від сеї процесової дійсности відбігала правдива дійсність, про се нехай скаже лист одного з головних обвинувачених у процесі, о. Івана Наумовича, який по процесі перейшов з унії на православе й переніс до Росії.

В листі, який маємо на увазі, писанім в 1891 р. до одного з петербурзьких опікунів галицького москвофільства І. Корнілова, о. Наумович представляє тодішне становище москвофільського духовенства, звернене проти митрополита Сильвестра Сембратовича й його політики (митрополит був прихильником тодішньої польсько-української угоди), як доказ компромітації уніятського митрополита й пише:

"Но это не безъ Божьей воли. Это нужно было, чтобы въ день онъ, когда козакъ напоить свою лошадь по ту сторону Збруча, пра-

вославі сдѣлалось въ одинъ день по телеграфу... Вѣдь я знаю мой народъ. Мы возсоединимся милліонами, а Москва не доставить намъ столько колоколовъ, чтобы ими снабдить 2.000 церквей; колокола есть и у насъ.

“Кажется, живемъ въ серіозномъ времени. Австрія, накануне новаго експеримента съ новимъ еще неизвѣстнимъ образомъ правленія, коварно закрыла парламентъ, коварно розписала въ такъ короткое время выборы. Она изолированная, а врядъ ли Росія 1891 года спасеть се отъ народовъ такъ, какъ Россія 1848 года.

“Serhis ocius sors exitura...

“Пускай не повезеть намъ при выборахъ, – противъ штыковъбеззащитному трудно боротьяся, – но и это не спасеть ее, но еще болѣе раздражить народъ.

“Жертвы Россіи для Галиціи не потеряны; но правду скажу, безъ жертвъ со стороны Россіи борьба ея была бы даже немислима.

“Россія посяла и собереть сточичные плоды”¹³.

Безпосередньо передъ вѣною мали ми в Австро-Угорщині серію трьох процесів за державну зраду проти москвофілів: у Мармароськім Сиготі в Угорщині в 1913 р., де були з приводу православної агітації обвинувачені й за менші політичні провини засуджені самі селяне, у Львові в 1914 р., де обвинувачених інтелігентів (двох світ-

ських і двох православних священників, які прийняли православіє в Росії й там були висвячені) зовсім увільнено, та в Чернівцях, де до процесу не дійшло, бо обвинувачені рівночасно з увільненням у львівськiм процесі втікли з слідчої в'язниці до Росії.

Сим разом правдива дійсність не дала на себе довго ждати: обвинувачені (Бендасюк, Колдра) й оборонці (др. Дудикевич, др. Глушкевич) з львівського процесу, виїхавши перед самою вѣною до Росії, як також черновецькі обвинувачені (брати Геровські) вернули в австрійську Україну з російською армією, щоб помогати їй вести діло “визволення та з'єдинення” її з Росією.

Коротко кажучи, москвофільська партія мала сповняти в австрійській Україні, – заки настане “*слухний час*” прилучення її до Росії, – таку саму задачу, яку супроти російської України сповняла політика російського правительства з підмогою деяких кругів російського громадянства: насаджувати думку, що український нарід – часть російського народу та здійснювати ту думку спинюванням українського національного розвитку. Очевидно, в Австрії ся політика Росії супротив України не могла числити на такі успіхи, як у себе дома, бо тут могла вона тільки агітувати в свою користь, а не мала державної власти давити, забороняти й переслідувати український національний розвиток; тут радше ходило їй про те, щоб хоч в якійсь части україн-

¹³ Лист поданий у цілости в цитованих „Матеріалахъ» Свенціцького й на ведений у цитованій публікації Кривецького.

ського народу насадити та вдержати думку про національну єдність і потреби державної злуки з Росією, доки не прийде час воєнного походу на австрійську Україну.

Треба сказати, що австрійська політика в українській справі зробила сій політиці Росії щодо України велику прислугу. Віддавши політичне панування над українським народом у Галичині в польські руки, Австрія дала москвофільській пропаганді знамените оружє в руки. Доки український рух в Австрії був політично слабкий, москвофільська партія агітувала тим, що тільки Росія може визволити *“галицько-російський нарід”* з польського гнету. Коли ж український рух став політично настільки сильний, що поляки почали боятися за своє політичне панування в Галичині, вони самі для ослаблення його почали підпирати москвофільську партію, спершу з місцевих причин, бо вона не загрожувала їх політичному пануванню, а потім у зв'язку з новим напрямом польської політичної думки, який на всеслав'янському конгресі в Празі 1908 р. проголосив ідею польсько-російського помиріння.

Правда, не вважаючи на все те, український національний рух в Австрії все-таки став силою, яка опанувала все життя українського народу й витиснула москвофільство поза межі національного життя народу. Одначе, справа була би представлялася зовсім инакше, якби Австрія була пішла

в українській справі тим шляхом, на який почала була рішатися в 1848-их роках, якби австрійська Україна була осягнула політичну автономію в межах австрійської держави. Українське життя було б наслідком сього так розвинулося, що москвофільство не мало б тут ніяких основ; натомісь уся російська Україна була б дивилася на автономну австрійську Україну як на обіцяну землю вільного українського національного життя.

Одначе Австрія не мала зрозуміння для сього міждержавного значіння української справи, хоч на се вказували їй уже в першій австрійській парламенті в 1840 р. навіть сторонні люде, напр. чеські політики Паляцкий і Рігер; оцінюючи відносини на території колишньої польської державности, думала вона, що єдиним забезпеченням себе проти Росії може бути утворення на набутій при поділі Польщі території огнища вільного польського життя, – вільного в польським розумінню, з правом піддавати польським інтересам інтереси українського народу. Не політика австрійського правительства охороняла інтереси українського народу в Австрії, тільки австрійська конституція; натомісь австрійське правительство інтересувалося українською справою тільки як галицькою справою аж до останнього часу, не звертаючи уваги на російську Україну й на міждержавне значіння української справи.

Аж політика Росії почала відкривати Австрії очі в українській справі.

В міру того, як австрійська Україна ставала тереном будівництва українського життя з'єдиненими силами України. Росія почала щораз інтензивніше приготувати собі ґрунт для її завоювання. Зазначилося се з одного боку щораз інтенсивнішим підпиранням москвофільської партії серед українського народу в Австро-Угорщині, з другого заявами тих кругів російського громадянства, які в українській справі займали те саме становище, що російське правительство, – що Росія доти не здавить українського руху в своїй державі, доки поза її границями він матиме місце свобідного розвитку. В останніх роках уся російська преса противукраїнського напрямку просто закликала Росію до війни з Австро-Угорщиною за відірвання австрійської України та прилучення її до Росії.

І чим яснійше ставало, що надтягає світова воєнна буря, тим яснійше ставало також, що війна між Австро-Угорщиною й Росією буде з боку Росії війною за здобуття й поневолення австрійської України.

VII. Війна за австрійську Україну

Як тільки розпочалася війна, за раз показалося, яку задачу мала москвофільська партія в австрійській Україні.

Що найвизначніші провідники сеї партії ще перед вибухом війни винесли до Росії й заклали в Києві *"Карпато-Русскій Освободительный Комитетъ"*, який поставив собі за задачу співділати з російською армією в справі відірвання австрійської України від Австрії та прилучення її до Росії і з російською державною властю в справі винищення українства й насаджування російськості в зайнятій уже армією країні. В склад комітету ввійшли: др. Юліян Яворський, який уже декілька літ перед тим виїмав до Росії та проживав у Києві, працюючи в кругах київських російських націоналістів і в їх органі *"Кіевлянин-і"*, Семен Лабенський, редактор москвофільської газети *"Прикарпатская Русь"* у Львові й москвофільські адвокати з Галичини др. Глушкевич, др. Сокало і др. Сохонький. Що сей комітет уважав свою діяльність тільки продовженням діяльності москвофільської партії серед українського народу в Австрії, видно найліпше з його заяви, що він після зайняття Галичини російською армією переноситься до Львова й передає свої повновласти управі москвофільської партії, т. зв. *"Русскому народному Совету"*.

Комітет видав (під датою 29 липня с. ст. 1914) відозву до *"російського народу"* Галичини, в якій обіцяє йому визволення зпід Австрії та з'єднання з Росією.

Далі постарався комітет про видання інформаційної брошури про Галичину для російських офіце-

рів¹⁴, в якій діяльність москвофільської партії представляється як підготовленне ґрунту для приходу Росії; між ин. на карті Галичини, доданій до брошури, означені місцевости, де живуть члени *“Русско-го Народного Совѣта”* й подані їх імена.

Через київського генерал-губернатора Трепова вислав комітет до царя телеґраму, в якій названі по імені члени комітету *“отъ имени собравшихся въ матери городовъ русскихъ, древне-престольномъ Кіевѣ, жителей и народныхъ дѣятелей Карпатской Руси повергають къ стопамъ Его Императорскаго Величества чувства безпредѣльной вѣрнопоподанической преданности и, моля Всевышняго о дарованіи славной побѣды русскому освободительному оружію, всеподданнѣйше просятъ Его Императорское Величество всемилостивѣйше принять изстрадавшуюся вѣ многовѣковой лютой чужоплеменной неволи Карпатскую Русь въ родное лоно Великой Русской Семьи и завершить святое историческое посланничество собиранія Земли Русской”*.

На сю телеґраму царь через того самого київського генерал-губер-

натора відповів: *“Передайте мою благодарность Карпато-русскому освободительному комитету за выраженные имъ чувства. Всею душою раздѣляю его сокровенную надежду, если на то будетъ Господня воля, увидѣть нашихъ зарубежныхъ русскихъ братьевъ свободно слившихся съ Великою Русью”*.

В тім самім часі инша група провідників москвофільської партії працювала в Петербурзі. Тут був також др. Дудикевич, якого царь прийняв на окремії авдиенції.¹⁵

Коли до сього додамо відомий маніфест, вел. кн. Миколи Миколаєвича до *“російського народу”* Галичини¹⁶, то не зостане найменшого сумніву, в яким відношенню стояла Росія до москвофільської партії серед українського народу в Австрії. Не покидаючи думки завершити *“збиранне російських земель”* прилученнем австрійської України, Росія пляново виховувала серед українського народу в Австрії партію, яка мала тут промощувати шлях російській армії й російській політиці супротив українського народу.

А що в плянах завойовання австрійської України велике значінне мала противукраїнська політика Росії, се ясно видно з заяви російського міністра заграничних справ Сазонова в Державній Думі в лютім 1815 р. Вчисляючи причини, які

¹⁴ Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ея, въ связи съ національно-общественными настроениями. Записка, составл. при Военно-Цензурномъ отдѣл. Управл. Генераль-Квартирм. Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. Походная Типографія Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. 1914. З допискою: *„Довѣрительно. Для широк, ознакомл. г. г. офицеровъ Дѣйствующей армін.»*

¹⁵ Вище подані факти взяті з публікації: Галичина підчас російської окупації. Серпень 1914 - червень 1915. Написав Іван Петрович.

¹⁶ Див. *„Визвольні маніфести російського уряду в теперішній війні”*. Написав М. Михайленко. 1915.

примусили Росію до війни проти Німеччини, Сазонов згадав також про Галичину, де, мовляв, німецькі гроші сотворили ворожий Росії український рух.

Що погляд Сазонова на генезу українського руху не вірний й являється тільки аргументом, утвореним на дипломатичний ужиток даної хвилі, про се не потребуємо з ним спорити. Але що розвиток українського руху в Галичині й його значінне для національного життя всієї України був одною з причин, які заставили Росію вести війну за австрійську Україну, се й без заяви Сазонова, яка се потверджує, було певне.

Потвердила се також ціла російська політика в українській справі в часі російської окупації австрійської України. Та політика не поставляла сумнівів, що найважнішою справою для російської державної влади в австрійській Україні було винищення всього українського життя та зросійщення українського народу. На цілім просторі українських земель під російським пануванням почалася одноцільна противукраїнська політика: в російській Україні розпорядками адміністрації відібрано українському народови й ті дрібні здобутки, які була йому принесла революція, заводячи в дійсности такий стан, який був за панування указу 1876 р.: на зайнятій території австрійської України переведжено зарядження, які мали за ціль зрівнати її в вийняттю з-під права з російською Україною.

Як політика російського правительства вважала російську Україну не тільки під державним, але й під національним оглядом частю *"єдиної, неподільної Росії"*, так цар Микола II, у часі свого побуту у Львові, проголосив публично завершенне *"збирання російських земель"* зайняттям австрійської України, яку він, царь, проголошує частю *"єдиної, неподільної Росії"* в державнім і національнім розумінню.

Царські слова потвердили, що Росія вважає теперішню війну війною за австрійську Україну – в тій цілі, щоб історичну боротьбу між Україною й Росією рішити невідклично в користь Росії.

VIII. Значіння австрійської України в часі російської окупації для української справи в Росії

Що Росія сеї своєї цілі не досягнула би, хочби їй і було вдалося задержати австрійську Україну із своїх руках, певність сього дає нам уся дотеперішня історія українського народу. Знищивши ті вищі форми українського національного життя, які розвинулися в австрійській Україні, Росія була би спричинила припізненне українського національного розвитку, який тепер мав би нові перешкоди на своїм шляху, одначе певна річ, що український нарід переміг би й ті перешкоди.

Тим більше, що вищі форми українського національного життя в Австрії, хочби їх і знищило російське правительство, все-таки зо-

ставили би свій слід, який навіть серед найважших умов мусів би корисно зазначитися на дальшому життю українського народу.

Бачилося се виразно в часі російської окупації австрійської України. Вже сам факт, що тут Росія застала вищі форми українського національного життя, яких не було в російській Україні й до яких російські націоналісти відмовляли не тільки прав, але також і здібностей українському народови, причинився до заінтересовання українською справою в Росії. Коли в Росії ставилося перешкоди розвитку сих вищих форм українського національного життя, в зайнятій Росією австрійській Україні треба було ці форми нищити, бо тут вони вже були. А сей факт існування сих вищих форм українського національного життя не міг не будити бодай серед якоїсь часті російського громадянства – критичного відношення до противукраїнської політики російського правительства, не міг не викликати міркувань, який шлях правильний: чи руйнувати вищі форми українського національного життя в зайнятій австрійській Україні, чи признати законність такого розвитку й не ставити йому перешкоди також у російській Україні.

Очевидно, така переоцінка вартостей відбувається загалом поволі, а в Росії, де державна власть так пригнітає громадську думку, та ще в українській справі, де політика правительства лишила глибокі сліди на політичній думці ціло-

го громадянства, тим більше годі було ждати якоїсь різкої переміни, особливо в часі війни. Та все-таки російська преса ніколи передтим не інтересувалася так українською справою, як саме в часі російської окупації австрійської України. Коли передтим про українську справу писала сливе виключно російська противукраїнська преса, а та часть російської преси, від якої по її політично-суспільнім світогляді можна було сподіватися оборони української справи, або зовсім мовчала або говорила про неї й по формі й по змісті дуже небагато, – тепер побіч україножерних виступів російської націоналістичної преси, як консервативної, так і ліберальної появилися також численні голоси в обороні українства загалом і зокрема в зайнятій австрійській Україні. Розуміється, ці голоси не виходили з рам російської державности, – сього й годі було б від них ждати, – але все-таки боронили вони права українського народу до вільного національного розвитку в російській державі.

Не зостався без корисних наслідків для української справи в Росії також побут російських військ і російських властей в австрійській Україні. Тут вони дістали практичну лекцію українського національного життя: побачили як живий факт те, про що багато з них і зовсім не знало: переконалися, що те, що російська противукраїнська преса представляла їм, поборюючи українські змагання в Росії, як органічну неможливість, тут живе

й розвивається; пізнали вкінців-сю неправдивість тверджень тої ж преси про існування *"російського народу"* в Галичині та про силу російсько-національного руху, як також моральну нікчемність провідників того руху, яких навіть офіцер російського штабу, капітан Наркевич, редактор *"Львовского Военного Слова"*, публично назвав у своїм органі людьми з *"рабською моралю"* й *"дезертирами свого народу"*.

Особливе значінне мала російська окупація австрійської України для тої української народної маси, яка прийшла сюди як російське військо, як також для тих інтелігентів «тоже-малороссов», що прийшли сюди чи в військовім, чи в урядницькім характері. Ся українська маса, з сильним українським етнографічним почуттем, одначе не перетопленим на українську національну свідомість, побачила тут зовсім новий для себе світ, живий організм українського національного життя, що розкрило перед нею можливости, про які вона, як думала, то хиба тільки в мріях.

Тай російські полонені української народности вернуть з Габсбурзької монархії до своєї держави не ті, що попали в полон. Завдяки приналежности части української землі до Габсбурзької монархії й тим вищим формам національного життя, які тут виробив український нарід, їм також відкриваються очі на українську національну справу й їх обов'язки перед нею.

Як по словам римського поета полонена Греція своєю культурою

полонила свого побідника – Рим, так австрійська Україна, залита російською інвазією, своїми вищими формами українського національного життя принесла користь українській справі в Росії.

Навіть якби було довелось австрійській Україні зостатися під російським пануванням, якби її вищі форми українського національного життя були знищені, все-таки вони були б зоставили слід, який мав би значінне для розвитку української справи в Росії.

Тим більше тепер, коли австрійська Україна знов вільна від російської інвазії, треба сподіватися, що українська справа, завдяки розвитку вищих форм українського національного життя в австрійській Україні, вийде теперішньої світової війни побідно, що український нарід через сю війну значно наблизиться до здійснення свого ідеалу Вільної України.

IX. Війна й будучність України

Як Росія проголосила війну против Австро-Угорщини перше всього війною за довершенне *"збирання російських земель"* через завоювання австрійської України, – так український нарід привитав війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії як війну за визволення України з-під російського панування. Висловила се в імені українського народу в Галичині *"Головна Українська Рада"*, міжпартійна організація всіх українських партій

Галичини, утворена з вибухом війни для ведення справ української національної політики в часі війни. Висловив се в імені російської України *"Союз визволення України"*, безпартійна організація тих елементів російської України, які з вибухом війни побачили можливість здійснення ідеалу Вільної України через відірванне України від Росії. Заступає сей клич *"Загальна Українська Рада"*, міжпартійна організація всіх українських партій австрійської України та *"Союзу визволення України"*, покликана до життя для ведення справ всеукраїнської політики в часі теперішньої війни.

І так завойованне австрійської України та прилученне її до Росії з одного боку й визволення України з-під російського пановання й утворенне української держави з другого, – се ті воєнні цілі, які виставлено в теперішній війні щодо України.

В зв'язку з сим треба звернути увагу на різницю між воєнними цілями Росії й центральних держав. Росія, вважаючи австрійську Україну російською землею, завойованне її та прилученне до свого державного організму поклала собі за головну й безпосередню ціль війни. З того деякі круги українського громадянства роблять поспішний вивід, що так само головною й безпосередньою воєнною цілю центральних держав є визволення російської України й утворенне української держави; коли ж воєнні події не потверджують їх надій, вони попадають у розчарованне.

Тимчасом реальна оцінка положення говорить нам, що визволення російської України не грає такої ролі в воєнній програмі центральних держав, як завойованне австрійської України в воєнній програмі Росії. Вже те, що коли Росія вважає австрійську Україну частю своєї національної території й, завоювавши її, просто прилучила б її до свого державного організму, то центральні держави ані не можуть дивитися на російську Україну як на свою національну територію, ані не могли б її на випадок зайняття зробити просто частю свого державного організму, – вже те ясно вказує на різницю між воєнними плянами Росії щодо австрійської й центральних держав щодо російської України.

Головною й безпосередньою цілю центральних держав у теперішній війні є таке ослаблення Росії, щоб забезпечити собі корисний і тривкий мир. Що найпевнішим способом до сього є відібране від Росії української території, на се вказують не тільки з українського боку, але розуміють се також політичні круги центральних держав. Одначе сей спосіб, хоч найпевніший, то також найтрудніший до здійснення. І тому не виключене, що центральні держави не підуть так далеко в здійснюванні своїх воєнних плянів.

Хто сподівався від теперішньої війни визволення цілої України від Росії й утворення української держави, тому очевидно важко з сим погодитися. Але тямити треба що

війну проти Росії веде не Україна, тільки центральні держави, які ведуть її не в українським, тільки в своїм власнім інтересі. Інтереси України мають на увазі центральні держави лише настільки, наскільки вони лежать на лінії їх інтересів, подібно, як вище названі українські організації тому стали в сій війні по стороні центральних держав, бо на їх думку перемога центральних держав над Росією лежить в інтересі України.

Чого жде український народ від переможної війни центральних держав, се означила *“Загальна Українська Рада”* в своїй програмовій заяві з 12 мая 1915 р.¹⁷, в якій домагається утворення австрійської України як окремого автономного українського коронного краю Австрії й утворення самостійної української держави з української території, відвойованої центральними державами від Росії.

З огляду на те, що підставою домагання утворення української держави є відвойовання російської України, як не в цілості, то хоч в такій частині, щоби з неї можна було утворити зібраний до життя державний організм, про сього справу можна говорити тільки в зв'язку з відповідними військовими подіями. Правда, армії центральних держав стоять уже на території російської України, однак поки що не

посунулися вони так далеко, щоб можна було говорити про зорганізоване здобуття ними української території в окремій державі.

Тому в теперішній хвилині можна реально говорити тільки про здійснення тієї частини програми *“Загальної Української Ради”*, яка відноситься до австрійської України: про утворення автономного українського коронного краю в Австрії. Означало б се поділ дотеперішнього коронного краю Галичини на польську й українську територію, такий самий поділ дотеперішнього коронного краю Буковини на українську й румунську територію й утворення цілої української території Австрії в окремий автономний край.

Наскільки центральні держави не відвоювали б від Росії стільки української території, щоб можна було думати про утворення окремої української держави, одним рішенням питання, що зробити з відвоюваною від Росії українською територією, було б з'єднання її з дотеперішньою українською територією Австрії в один правно-політичний організм – український автономний край Австрії.

Х. Польські змагання щодо українських земель

Коли з кінцем 1880-их і з початком 1890-их років, в зв'язку з тодішнім напруженням відносин між Австро-Угорщиною й Росією та Бісмарківським проектом відірвання України від Росії, серед українсько-

¹⁷ Див. „Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates» з 12 мая 1915 (друковано як рукопись).

го громадянства не тільки в Австрії, але й у Росії живійше заворушилася політична думка сепаратизму від Росії на австрофільській основі, Драгоманів, критикуючи сю думку як нереальну, писав:

“Навіть при побіді Австрії над Росією саме галицькі Українці не виграють нічого, навіть з національного боку. Сподіватися, щоб навіть велика європейська коаліція, – в котрій в усякім разі не буде Франції, а може й Англії, – могла відірвати від Росії всі українські землі по Дін і Кубань, може тільки божевільна або дитинська фантазія. Увесь «поділ Росії», який можна припустити, може обійтися на тому, що від Росії відірвуть Царство Польське, Бесарабію й яку блядочку землі на Волині й Поділлі. Так саме тоді національність українців заплатить кошти сього поділу, бо в Бесарабії подністрових українців віддадуть на румунізацію, а коли Царство Польське злучать з Галичиною й назвуть цілий край Королівством Польським, то поляки стануть там у такій більшості против українців, що українцям буде ще важше встоювати за себе ніж тепер. Блядочка Волині й Поділля не змінить пропорції”¹⁸.

Небезпека, про яку писав тоді Драгоманів, не минула й досі.

Як тільки вибухла теперішня війна, та часть польського табору, яка стала по стороні центральних держав, сподіваючися від їх побіди відбудовання польської

держави, розпочала широку політичну акцію серед міродатних кругів центральних держав за відбудованнем Польщі в історичних границях, себто, щоби в склад планованої польської держави і ввійшли всі українські, білоруські й литовські землі, про долю яких наслідком своєї побіди над Росією рішатимуть центральні держави. Се польське домагання популяризує в політичнім світі центральних держав цілий ряд публікацій¹⁹, а після здобуття Варшави виступив з ним офіційно голова польського “Начального Національного Комітету” (“Naczelnny Komitet Narodowy”), міжпартійної організації тої части польського табору, що стала по стороні центральних держав, др. Владислав Леопольд Яворський, оголошуючи в польській пресі програмову заяву²⁰, в якій домагається утворення польської держави з “неподільного Королівства” й “неподільної Галичини”.

В міру дальших поступів офензиви армій центральних держав розширяють поляки границі планованої польської держави на Холмщину, Волинь, Поділлі і т. д. аж по Дніпро.

Отже, не тільки українські землі, відвойовані центральними державами від Росії, мали б дістатися

¹⁹ Найважніші з них обговорені в моїй праці „Війна і польська політична думка» (Львів 1916), як також у моїх німецьких працях: „Wie die Polen ihre Freiheit verstehen» (Berlin 1915) і „Wie die Polen Freiheit Anderer verstehen» (Berlin 1916).

²⁰ Див. краківські днівники „Czas» і Nowa Reforma» з 8 серпня 1915.

під пляновану Польщу, але сій плянованій польській державі мала б також Австрія відступити всю свою українську територію. Словом, те, чого перед 25 роками боявся Драгоманів, мало б тепер по польським домаганням у цілості здійснитися. З побідної війни центральних держав з Росією мало б вийти не визволенне України, тільки приверненне стану з перед першого поділу Польщі, себто поділ панування над українським народом і його землею між його двох історичних ворогів, Польщу й Росію.

Щодо правнодержавних форм, в яких мала б бути відбудована польська держава, в початках війни переважала в австрофільській частині польського табору думка утворення самостійної польської держави. Однак з огляду на те, що годі було думати, щоб Австрія зріклася Галичини для тої самостійної польської держави, опісля взяла верх думка, щоб відбудоване Польщі оперти о Габсбурзьку монархію. Як тепер Габсбурзька монархія являється союзом двох держав, Австрії й Угорщини, так на будуче мала б вона творити союз трьох держав, Австрії, Угорщини й Польщі. Австрія, що правда, через відступленне Галичини для Польщі стала би слабша, але ся втрата австрійської держави не була би втратою Габсбурзької династії й монархії; навпаки, династія й монархія зискали б ще одну державу, Польщу.

На випадок, якби перебудови Габсбурзької монархії на союз

трьох держав з якихсь причин не можна було перевести (а саме числяться поляки з опором Угорщини, яка все стояла на тім, що вона під правно-державним оглядом має творити полонину Габсбурзької монархії, а не якусь меншу частку, напр. третину), лежить у польським пляні така перебудова Австрії, щоб вона супротив Угорщини творила одну державу, натомісць у своїм нутрі розпадалася на два рівнорядні державні організми: Австрію й Польщу.

І так поляки стоять на тім, що в кождім разі повинна бути відбудована польська держава, то значить, що Польща має бути окремим державним організмом, а не провінцією вищої державної цілості, та що та польська держава повинна обіймати також усі ті українські землі, якими розпоряджатимуть центральні держави, отже, австрійську Україну й українську територію, відвойовану від Росії.

Що поляки ведуть у політичнім світі центральних держав інтензивну акцію в користь свого плану відбудовання польської держави, видно хочби з того, що один з визначних мадярських політиків, бувший угорський міністер гр. Юлій Андраші, заявився і в пресі і в угорським парламентах за відбудованнем польської держави через злученне польських земель, відвойованих від Росії, з Галичиною в одну правно-державну цілість.²¹

²¹ Перша з його статей у „N. Fr. Presse“ покривається в цілості з за явою п. Яворського.

У своїх змаганнях щодо українських земель поляки весь час старалися українську справу обезцінити, представляючи себе одним єдиним поважним політичним чинником на українських землях колишньої польської держави, а український нарід елементом політично і незрілим, і непевним, який настільки зв'язаний племінними й культурними зв'язками з Росією, що все тягнутиме до неї.

Коли ж українська справа, не вважаючи на польські заходи проти неї, все-таки здобула собі зрозуміння в політичному світі центральних держав, поляки нагло змінили свою тактику й виступили в ролі опікунів українства, яким центральні держави повинні й на далі віддати опіку над українським рухом. П. Фельдман у своїй праці *“Die Zukunft Polens und der deutsch-polnische Ausgleich”* (*“Майбутнє Польщі та німецько-польський компроміс”* (нім.) – Ред.) “в полемічному виводі против українського становища й п. Яворський у своїй півофіціальній заяві, поміщеній у 1 числі *“Polnische Blätter”* (з 1 жовтня 1915), нового польського журналу, зложеного в Берліні для пропаганди відбудовання Польщі в політичному світі Німеччини, заявляють²², що як Галичина під польським правлінням була досі огнищем нормального українського життя, так і на будуче *“український Піємонт”* повинен знаходитися

в плянованій польській державі; Польща повинна стати й тільки вона може стати тою державою заходу, на яку повинна спертися Україна в боротьбі за своє національне існування проти Росії. *“Український Піємонт”* у відбудованій Польщі полягав би на думку названих польських політиків на тім, що український нарід у польській державі одержав би національно-культурну автономію.

Таким чином побідна війна центральних держав проти Росії повинна на польську думку повернути колесо історії щодо українського народу назад і привернути стан зперед поділів польської держави: поділ України між Польщею й Росією”.

XI. Російсько-український і польсько-український спір у теперішній війні

Теперішня війна вивела на арену інтернаціональної політики історичний спір України з її обома сусідами: Росією й Польщею, віддаючи його рішення в руки центральних держав, а саме в тім розумінню, що тільки побіда центральних держав над Росією може принести основні зміни в положенню України, як супроти Росії, так і супроти Польщі.

Рішення спору України з Росією залежить у своїй основі від воєнних успіхів центральних держав: скільки української землі підберуть вони від Росії, настільки український нарід буде увільнений від російського панування.

²² Сі польські заяви обговорені в моїх згаданих працях. Війна і польська політична думка» і «Wie die Polen Freiheit Anderer verstehen».

на самостійність і незалежність, як поляки. І влучення українських земель до польської держави було б ярким порушенням цього права українського народу.

Реалістичні аргументи поляків за влученням українських земель до плянованої польської держави можна звести до того, що се лежить, як в інтересі українського народу, якому Польща дала б опору в боротьбі за національне існування проти Росії, так і в інтересі центральних держав.

Розгляньмо найперше, який інтерес мають в українським питанням центральні держави. З огляду на те, що Росія являється історичним ворогом України, можуть вони рахувати, то коли Україна при їх помочи визволиться з-під Росії й осягне політичну самостійність, яка дасть їй змогу свobodного розвитку, – то перш усього сей факт сам собою так ослабив би Росію, що вона перестала б бути небезпечна для центральних держав, а далі Україна, маючи проти себе Росію, мусіла б у міждержавнім укладі сил стояти по стороні центральних держав.

Чи сей інтерес центральних держав був би забезпечений через влучення відібраних від Росії українських земель до плянованої польської держави? Найкращу відповідь на се питання дає нам історія, яка вчить, що Польща була саме тою силою Заходу, яка загрожувала Україні й сим відвертала її від Заходу та примушувала шукати оперття на Сході, в союзі з

Московщиною. Що сей історичний характер Польщі в відношенні до України досі не змінився, про се найкраще свідчать вище зазначені польські змагання щодо українських земель. Привернути Україну до Заходу, звязати її інтереси з інтересами центральних держав можна тільки тоді, коли, визволивши її з-під Росії, забезпечиться її також перед тими польськими змаганнями.

Признання українському народові в границях польської держави національно-культурної автономії чи навіть політичної автономії української території зовсім не було б таким забезпеченням. Український нарід усе-таки був би залежний від польського елемента, який, – як учить історія польсько-українських відносин не тільки в польській державі, але також по упадку її в Галичині, – всі свої сили звертав би на те, щоб розростатися українським коштом.

Але якби навіть допустити таку утопію, що поляки змінили би своє дотеперішнє відношення до українського народу та стали би взірцем народу, який шанує національну індивідуальність иншого народу, то се все-таки не змінило би справи. Поляки все-таки були б народом суверенним, державним, а українці народом, залежним у своїм національнім життю від польського народу.

Поминувши те, що положення, яке поляки обіцяють українському народові в плянованій польській державі, він осягнув би з ча-

сом також у Росії, яка також, коли не розпадеться на свої природні, історичні й національні частини, мусить перемінитися в державу національностей, – велику роль грає тут також моральне самопочуття українського народу.

Від Польщі увільнив його поділ польської держави й тепер він бореться з останками польського панування, які являються наслідком колишньої приналежності його до польської держави. З побідою центральних держав у теперішній війні зв'язує він надію визволення з-під Росії, як також усунення тих останків польського панування. Коли ж замість того відібрані від Росії українські землі були б волею центральних держав влучені до польського державного організму, то се означало б розбиття всіх надій українського народу, який не на те хоче визволитися з-під Росії, щоб на його землі могла повстати наново Польща, тільки щоб досягнути незалежності.

Таким чином здійсненне польських змагань щодо українських земель, відібраних від Росії, потягнуло б з собою повне банкруцтво тої політичної думки в українськiм народі, що він зможе при помочи центральних держав досягнути політичну самостійність. Зі становища інтересів центральних держав означало б се безвиглядність політики, яка змагає до ослаблення Росії.

Деякі німецькі політики (напр. Дельбрік, Шмоллер) сподіваються, що коли Польщі віддати укра-

їнські землі, то вона, примушена звернутися фронтом проти Росії, яка тих земель не відречеться, тим самим муситиме жити в згоді з Німеччиною й погодитися з фактом приналежності частини польських земель до Німеччини. Отже, українські землі мали б бути для Польщі компенсатою за польські землі Німеччини, – думка, яку пильно зміцнюють серед німецьких кругів польські політики, обіцяючи жити в вічній згоді з Німеччиною.

Що поляки, знаючи, що Німеччина не зречеться своїх польських земель, зрікаються їх за ціну відбудовання польської держави, се зовсім зрозуміле. Однак в міждержавних відносинах мають значіння не обіцянки й зобов'язання, тільки інтереси й уклад сил.

В сій справі для Німеччини особливо поучаючим прикладом являється Франція. Саме Бісмарк думав, що коли Франція дістане компенсації іншого роду, то зречеться думки про відібрання Ельзасу й Лотарингії, та в тій думці поміг Франції стати могутньою кольоніальною державою. Однак се мало такий наслідок, що Франція не тільки не зреклася ідеї реванжу, а натомість кольонії стали для неї новим джерелом сили, яку вона ввернула проти Німеччини.

Невжеж німецькі політики можуть мати запоруку, що Польща не обернула б тої сили, яку дало б їй панування над українськими землями, проти Німеччини?!

Таким чином ані безпосередній інтерес Німеччини (забезпечений

перед польською ірредентою), ані посередній інтерес центральних держав (ослабленне Росії через визволенне України) не лежить на лінії польських змагань щодо українських земель, відірваних від Росії; навпаки, польські змагання й інтереси центральних держав включаються тут взаємно.

Доказувати, що ті польські змагання противляться інтересам українського народу, здається, не треба. В інтересі українського народу лежить визволитися не тільки з-під російського панування, але також усунути останки польського панування на українській землі.

Наскільки теперішня війна не дасть основ до утворення окремого українського державного організму, в інтересі українського народу лежить, щоб уся українська територія, яка буде в розпорядимості центральних держав, отже, австрійська Україна й пограничні

землі, відібрані від Росії, утворила правно-державну цілість у рамках австрійської держави.

Влученне сеї території до польської державної формації, побіч вище зазначених наслідків, як для української справи, так і для центральних держав, потягнулоб за собою з одної сторони ослабленне Австрії, з другої той наслідок для інтересованої української території, зокрема для австрійської України, що вона замість користей приналежності до сконсолідованої держави західно-європейського типу, якою є Австрія, мусіла би зносити всі від'ємні наслідки приналежності до держави, яка тількищо формуються, обтяжена такою спадщиною, як історичні польські хиби та сліди російського панування.

*[«Вістник Союзу визволення України», 1916.
Того ж року у Відні праця була перевидана
окремою брошурою з такою ж назвою]*